

Safeeneh

A Research Journal of Persian
Language, Literature and Culture
No 14, 2016 pp 83-94

سفینه

مجله تحقیقی در زمینه زبان، ادبیات و فرهنگ فارسی
شماره ۱۴، ۲۰۱۶ میلادی، صص ۸۳-۹۴

نگاهی به شروح مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

شبانه شفیق

دانشجوی دوره دکتری ادبیات فارسی، دانشکده خاور شناسی

دانشگاه پنجاب لاهور- پاکستان

دکتر سید محمد فرید

استاد یار، گروه فارسی، دانشکده خاور شناسی

دانشگاه پنجاب لاهور- پاکستان

چکیده:

حکیم نظامی گنجوی از معروفترین سخنوران ادب فارسی است که تا قرن ها علماء و ادباء از آثارش بسیار استفاده کرده اند. اسکندر نامه نظامی گنجوی نه تنها در ایران بلکه تمام جهان خصوصاً در شبه قاره پاک و هند بسیار پزیرائی یافت. از این کتاب تا قرن ها و در دانشگاه های شبه قاره درس داده می شود شارحین در مورد نکات های علمی این کتاب را شروح مختلف نوشته اند. چند اثرش به صورت چاپ در آمده است. بسیاری از اینها به صورت نسخه های خطی در کتابخانه های شبه قاره نگهداری می شود در این مقاله شروح های مختلف که در شبه قاره نوشته شده اند. معرفی کرده است. بمثال

۱- کشف الدقایق ۲- تقریر التحریر ۳- کلید گنج نظامی ۴- فواید مظفری ۵- خرد پانه ۶- باغبان ۷- جشن نوشابه ۸- شرح اسکندر نامه از غیاث الدین رامپوری ۹- شرح اسکندر نامه از مولوی محمد فقیر گلپوی ۱۰- بهار باران از سراج الدین علی خان آرزو.

۸۴ شبانه شفیق، دکتر سیدمحمد فرید/ نگاهی به شروح مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

جمال الدین ابو محمد الیاس بن یوسف گنجوی متخلص به نظامی (۵۳۵-۶۱۴ق) از پایه های استوار ادب فارسی و همتای بزرگانی مانند فردوسی و مولوی و سعدی و حافظ به شمار می آید زادگاه نظامی ظاهراً شهر گنجه از احوالی آذر بایجان است. پدر و مادرش در زمان کودکی فوت کردند و عموی نظامی پرورش وی کرد. نظامی قسمت بزرگ عمر خود را در گنجه صرف کرد و مسافرت مهمی ننموده و ظاهراً یکبار با مرو احضار اتابک قزل ارسلان سفری به تبریز نمود.

آثار:

اثر معروف و شاهکار بی مانند نظامی خمسه یا پنج گنج است که در قلمرو داستان های غنایی امتیاز بسیار دارد و او را باید پیشوای این گونه شعر در ادب فارسی داشت.

خمسه یا پنج گنج نظامی شامل پنج مثنوی است:

مخزن الاسرار:

در بحر سریع، در حدود ۲۲۶۰ بیت مشتمل بر ۲۰ مقاله در اخلاق و مواعظ و حکمت، در حدود سال ۵۷۰ به اتمام رسیده است.

۲- خسرو و شیرین:

در بحر هزج مسدس مقصور و محذوف، در ۶۵۰۰ بیت، که به سال ۵۷۶ه نظمش پایان گرفته است.

۳- لیلی محنون:

در بحر هزج مسدس اخرب مقبوس مقصور محذوب، در ۴۷۰۰ بیت. نظم این مثنوی به سال ۵۸۸ه به پایان رسیده است.

۴- هفت پیکر:

(که آن را بهرام نامه و هفت گنبد) نیز خوانده اند) در بحر خفیف مسدس

مخبون مقصور و محذوف، در ۵۱۳۴ بیت، در سرگذشت افسانه ای بهرام گور.

اسکندر نامه:

در بحر متقارب مثنی مقصور و محذوف در ۱۰۵۰۰ بیت، مشتمل بر دو بخش شرفنامه و اقبالنامه که در حوالی سال ۶۰۰ ق به اتمام رسیده است.

نظامی شناسی در شبه قاره:

معصومی اهمیت نظامی شناسی در شبه قاره را چنین توضیح داده است:

”در شبه قاره هند، که سده های متوالی زبان فارسی زبان رسمی و درباری و نیز زبان میانجی مردمان این سرزمین بوده است، خمسه نظامی شهرت و محبوبیت فراوان داشته است و دست نویس های خمسه. با مجالس و بدون مجالس (مصور و غیر مصور)، که تاکنون در کتابخانه های مختلف رسمی و غیر رسمی این سرزمین در دست است، تاریخ علاقه مندی مردمان شبه قاره به آثار نظامی را می نمایاند. فارسی گویان شبه قاره نیز خمسه یا مثنوی های فراوانی به پیروی از نظامی سروده اند یا برای گشودن پیچیدگی ها و دشوار های لفظی و معنوی مثنوی های او، آن ها را شرح و گزارش کرده اند و گاه واژه نامه هایی برای آن ها تالیف نموده اند. با این همه فهرست دنباله روان نظامی تنها به سر ایندگان که خمسه ای سروده اند یا خمسه سروده آن ها اینک در دست نیست ولی منظومه هایی به پیروی از اینک یا چند مثنوی از آن به زبان های گوناگون بر گردانده شده است. و خود نظامی نیز، خوزه تخصص، و پژوهش بسیاری از محققان ایرانی و خارجی بوده است. و نظامی شناسان، او، اندیشه ها و آراء، زندگی و آثارش را پژوهیده اند.“

(معصومی، ۱۳۸۲ ش، ص ۵۸۰)

شروع اسکندر نامه در شبه قاره:

در شبه قاره، بسیاری از نویسندگان فارسی بر اسکندر نامه به تفصیل شرح ها نوشته اند. بسیاری از آنها به صورت نسخه های خطی در کتابخانه های مختلف جهان

۸۶ شبانه شفیق، دکتر سیدمحمد فرید/نگاهی به شروع مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

نگهداری می شود. بعضی از آنها در شبه قاره چاپ سنگی شده است و برخی از آنها در ایران نیز به چاپ رسیده است. سعی و کوشش نویسندگان در تالیف این شروع بر آن بوده است که ابیات دشوار اسکندر نامه را به زبان ساده توضیح دهند. الفاظ و اصطلاحات علمی را گزارش کنند و قواعد ضروری فارسی و بحور شعر را نیز شرح دهند. در شبه قاره، شرح های فراوان از اسکندر نامه به نگارش در آمده است و مهم تر از آنها از این قرار اند.

۱- کشف الدقایق (شرح اسکندر نامه)

از حامد بن جمال بخارایی جونپوری حسنی کشف الدقایق گذارشی است کوتاه درباره سروده های دشوار اسکندر نامه. این کتاب به نام فریدالدین مظفر شیر شاه، پادشاه دهلی (۹۴۶-۹۵۲ ه، ق معنون شده است.

نسخه های خطی از آن در راولپنندی و موزه بریتانیا نگهداری می شود.

(Riew:1981، 2/280؛/منزوی ۱۹۸۶م مشترک، ۱۳۰/۷)

۲- قواید علی شیری از محی الدین بن نظام الدین:

محی الدین از معتقدان سید اشرف جهانگیر سمنانی و مرید شیخ محمد دهلوی بود. این اثر در ۹۵۶ ه، ق/نوشته شد. این کتاب مبتنی است بر توضیحاتی که مراد در مجالس درس بیان می کرده و خود بر آن افزوده هایی دارد. به گفته منزوی، مولف در دیباچه اثر، "علی شیر نامی را که ظاهراً غیر از علی شر نوایی است ستایش کرده و کتاب را به نام او، قواید (قواعد) علی شیری نامیده است. (منزوی، "۱۳۸۲، ۳/۳۹۵)

نسخه خطی از آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگهداری می شود.

(منزوی، ۱۹۸۶، ۱۳۰/۷؛ Riew:1981، 2/859؛ ۱۳۶۲ ش، ۵۹۵؛ اشرف،

۱۹۶۹-۱۲۲۷.

۳- شرح اسکندر نامه: (شرح شرف نامه) از محمد نصیر:

محمدنصير فرزند سلطان صوفیانی بهکری بود، او پس از سده ۱۱ هـ-ق در گذشته است. این اثر تنها گزارش شرف نامه است. نسخه های خطی آن در کتابخانه های مختلف وجود دارد. (منزوی مشترك، ۳/۱۶۶۰، ۷/۱۳۲؛ ۱۳۶۲ ش، نوشاهی، فهرست نسخه ها، خطی موزه، ۵۵۹).

این کتاب در سال ۱۸۷۳ م در کانپور به چاپ رسیده است. (مشار، ۲/۳۲۳۵؛ ۱۳۵۲ ش، ۴/۴۹۸۷، ۱۳۵۵ ش).

۴- شرح شرف نامه خسروان از عبدالکریم:

عبدالکریم این اثر را در مدت بیست روز در ۱۰۵۱ هـ. ق/ نوشته است. و تنها گزارش ۳۴ بیت از خسروان است.

نسخه خطی از آن در موزه ملی پاکستان، کراچی نگهداری می شود. (منزوی، فهرست مشترك، ۱۹۸۶ م ۷/۱۳۶؛ نوشاهی، ۱۳۶۲ ش، ۵۵۹).

۵- شرح اسکندر نامه از ناشناس:

این کتاب به روزگار شاهجهان (۱۰۳۷-۱۰۶۷ هـ. ق/ نوشته شد. نسخه خطی از آن در کتابخانه ظهور اشرف، کراچی نگهداری می شود (منزوی، ۱۴۰۶ هـ، ۷/۱۳۷).

۶- شرح اسکندر نامه از عبدالواسع هانسوی:

این کتاب به روزگار اورنگ زیب عالمگیر (۱۰۶۸-۱۱۱۸ هـ. ق/) تالیف شد نسخه دستنویس از آن در اسلامیه کالج دانشگاه پشاور وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵ م، ۷/۱۳۷)

۷- تقریر التحریر/ شرح اسکندر نامه از خیر الدین لطف الله:

این شرح تالیف ابو الخیر معروف به خیر الدین لطف الله است. خیر الدین لطف الله "مهندس" تخلق داشت. او در سال ۱۰۵۹ هـ. ق در گذشت.

۸۸ شبانه شفیق، دکتر سید محمد فرید/ نگاهی به شروح مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

نسخه های خطی از آن در کتابخانه مجدديه، الله، جهلم وجود دارد. (منزوی

، ۱۴۰۶ هـ، ۱۳۷/۷)

۸- شرح فیض الله:

فیض الله متخلص به جواد ابراهیم از مردم شاهجهان آباد بود مولف در دیباجه این اثر، از شرح عبدالواسع هانسوی سخن رانده است. نسخه خطی از آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد نگهداری می شود (منزوی، ۱۹۸۵ م، ۱۳۷/۷)

۹- شرح اسکندر نامه از محمد یعقوب:

محمد یعقوب به روزگار اورنگ زیب عالمگیر (۱۰۶۸ هـ. ق/ ۱۱۱۸ هـ. ق) زیسته است این کتاب در ۱۱۱۶ هـ. ق/تالیف شد. نسخه های خطی از آن در کتابخانه احمد حسین قلعه داری در گجرات موجود است. (منزوی، ۱۹۸۵ م، ۱۴۰۶ هـ مشترك، ۱۳۷/۷)

۱۰- شرح اسکندر نامه از شیخ محمد افضل اله آبادی:

شیخ محمد افضل اله آبادی در سال ۱۱۲۴ هـ. ق در گذشت. نسخه خطی از آن در کتابخانه عمومی خیر پور موجود است. (منزوی، فهرست مشترك، ۱۶۴۴/۳؛

۱۱- کلید گنج نظامی (شرح اسکندر نامه)

این کتاب در سال ۱۱۳۸ هـ ق نوشته شد نسخه های خطی از آن در کتابخانه های مخلف وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ هـ، مشترك، ۱۳۹/۷)

۱۲- شرح اسکندر نامه از محمد اکرم بن عبدالرزاق ملتانی قادری:

سال تالیف این کتاب ۱۱۵۵ هـ. ق است نسخه های خطی از آن در کتابخانه های مختلف جهان نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵ م، ۱۴۰۶ هـ، مشترك، ۱۴۰/۷)

۱۳- بهار باران از سراج الدین علی خان آرزو:

این کتاب به عنوانهای شرح شرفنامه و شرح اسکندر نامه نیز معروف است. بهار باران در ۱۲۶۱ هـ. ق به چاپ رسیده است. نسخه های خطی از آن در کتابخانه های مختلف وجود دارند (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ هـ، مشترك، ۱۴۱/۷)

۱۴- شرح اسکندر نامه از مولوی محمد فقیر گهلوی:

مولوی فقیر محمد گهلوی فرزند غلام محمد بود سال تالیف این کتاب ۱۲۴۵ هـ. ق است نسخه های خطی آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ هـ، مشترك، ۱۴۳/۷-۱۴۲)

این کتاب در سال ۱۲۴۱ هـ. ق در لکهنو و در ۱۲۹۱ هـ. ق در کانپور به چاپ رسیده است. (مشار ۱۳۵۳، ۳/۳۲۳۴).

۱۵- شرح اسکندر نامه از علی فرزند ابوالقاسم کرمانی:

نسخه خطی آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب موجود است. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ هـ، ۱۴۴/۷)

۱۶- فواید مظفری شرح از پیر علی رسول پوری:

سال تالیف این کتاب ۱۲۰۴ هـ. ق / ۱۷۹۰ م است نسخه خطی از آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ هـ، ۱۴۴/۷)

۱۷- خرد پناه از محمد سلطان بن اله داد:

خود نگاه و خود آگاه و شرح اسکندر نامه نامهای دیگر این کتاب است. محمد سلطان بن اله داد در روزگار تیمور شاه درانی در خوشاب بی زیسته است. نامهای خرد پناه، خرد آگاه و شرح اسکندر نامه در دیپاچه نخه های آن آمده است. نسخه های خطی آن در کتابخانه گنج اسلام آباد و کتابخانه های مختلف پاکستان وجود

۹۰. شبانه شفیق، دکتر سیدمحمد فرید/نگاهی به شروح مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

دارد. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۴۵/۷-۱۴۴)

۱۸- شرح اسکندر نامه از موسی بن بسالت بن اسماعیل:

سال تالیف این کتاب ۱۳۱۳ هـ ق است. نسخه خطی از آن در کتابخانه

خواجه محمد سلیم در پشاور نگهداری می شود. (منزوی، مشترک، ۱۴۵/۷)

۱۹- شرح اسکندر نامه از ناشناس:

این شرح در سال ۱۱۹۷ هـ ق نوشته شد نسخه خطی آن در کتابخانه گنج

بخش، اسلام آباد نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۴۲/۷)

۲۰- شرح اسکندر نامه از ناشناس:

نسخه خطی آن از سده ۱۲ هـ ق است. نسخه دستنویس آن در کتابخانه گنج

بخش، اسلام آباد نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۶/۷)

۲۱- منتخب الشروح (شرح اسکندر نامه / شرح علمای کلکته)

از بدر علی عظیم آبادی و سید حسن علی جونپوری نسخه خطی از آن در

کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه،

۹۴۶/۳)

این کتاب در ۱۸۱۲م در کلکته و در ۱۲۶۱ هـ ق / ۱۸۴۵م در بمبئی به طبع

رسید. (مشار ۱۳۵۳ش، ۴/۴۹۸۷)

۲۲- شرح اسکندر نامه از غیاث الدین رامپوری:

محمد غیاث الدین فرزند جلال الدین فرزند شرف الدین صدیقی است. سال

تالیف این کتاب ۱۲۳۰ هـ ق است. نسخه خطی از آن در کتابخانه همدر کراچی

وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶ه، ۱۴۶/۷)

این کتاب در سال ۱۸۹۱م در لکهنو به چاپ رسیده است (مشار، ۳/۳۲۳۵)

۲۳- شرح اسکندر نامه از محمد خطاب:

محمد خطاب ساکن گالره بود نسخه های خطی از آن در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد وجود دارند. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۷/۷)

۲۴- باغبان/شرح اسکندر نامه از فیروزالدین صاحبزاده:

فروز الدین صاحبزاده فرزند حافظ الدین فرزند رضا بود وی از مردم رضا خیل بالا در بخش پیشاور از اواسط سده چهاردهم بود. نسخه های خطی از آن به شماره ۶۱۷۷۰ در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۶۸/۷)

۲۵- جشن نوشابه/شرح اسکندر نامه:

از فیروزالدین صاحبزاده نسخه های خطی از آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۸/۷)

۲۶- شرح اسکندر نامه از محمد اشرف:

این تنها گزارش سفر نامه است. نسخه خطی از آن در موزه ملی پاکستان کراچی نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۸/۷)

۲۷- شرح اسکندر نامه از مولوی بدرالدین:

نسخه خطی از آن در کتابخانه نیشنل آریشو، اسلام آباد وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۸/۷)

۲۸- شرح اسکندر نامه از جبرئیل فقیر قریشی سندهی:

نسخه دستنویس از آن در کتابخانه داود پوتا حیدر آباد (سند) نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۹/۷-۱۴۸)

۹۲ شبانه شفیق، دکتر سید محمد فرید/ نگاهی به شروح مثنوی اسکندر نامه در شبه قاره

۲۹- شرح اسکندر نامه از شاه خاکی:

نسخه خطی این کتاب در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور وجود دارد.

(منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۹/۷)

۳۰- شرح اسکندر نامه از میرزا خیرالله خان:

خیرالله فرزند محمد خوشحال است روزگارش به دست نیامد جز آنکه نسخه های خطی شرح اسکندر نامه وی از سده ۱۱-۱۲ هـ-ق است وی این شرح را پس از شرح دیوان بدر چاچ، به ارشاد مرشدش مولوی عبدالحق، نگاشته است. نسخه های خطی آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵، ۱۴۰۶هـ، ۱۴۹/۷)

این کتاب در ۱۲۶۸ هـ-ق / در دهلی به چاپ رسید.

۳۱- شرح اسکندر نامه / شرح شرف نامه از محمد سیف الله احمد آبادی:

نسخه خطی از آن موزه ملی پاکستان، کراچی موجود است. (منزوی، ۱۹۸۵م،

۱۴۰۶هـ، ۱۵۰/۷)

۳۲- شرح علوی / شرح اسکندر نامه، از علی محمد بن فتح محمد:

نسخه خطی از آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد نگهداری می

شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶هـ، ۱۵۰/۷)

۳۳- شرح اسکندر نامه از غلام علی عبدالرحمان:

غلام علی عبدالرحمان نبیره شمس العارفین مخدومی شیخ جمال کولوی بود.

نسخه خطی از آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵م،

۱۴۰۶هـ، ۱۵۰/۷)

۳۴- شرح اسکندر نامه از شیخ محمد مهندس:

سفینه، شماره ۱۴، ۲۰۱۶ میلادی ۹۳

شیخ محمد مهندس از مردم دهلی بود. روز گارش به دست نیامد. نسخه خطی شرح وی از سده ۱۱-۱۲ ه. ق است. نسخه دستنویس از آن در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد وجود دارد. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۱/۷-۱۵۰)

۳۵- شرح مخدوم:

سال تالیف آن به دست نیامد، جز اینکه نسخه خطی آن از سده ۱۲ ه. ق است. نسخه دستنویس آن در کتابخانه مولوی محمد شفیع موجود بوده است. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۱/۷)

۳۶- شرح اسکندر نامه از میان بن محمد شاه چشتی:

میان فرزند محمد شاه فرزند محمد فتح چشتی نسخه خطی این کتاب در کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد وجود دارد (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۱/۷)

۳۷- شرح اسکندر نامه از فقیر نور محمد:

نسخه های خطی از آن در کتابخانه های مختلف پاکستان وجود دارند. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۳/۷)

۳۸- شرح اسکندر نامه از محمد واثق:

سال تالیف آن به دست نیست. نسخه خطی آن نوشته ۱۲ ه. ق است. نسخه های خطی از آن در کتابخانه همدرد، کراچی نگهداری می شود. (منزوی، ۱۹۸۵م، ۱۴۰۶ه، ۱۵۲/۷)

۳۹- زعفرانیه از مولانا محمد غفران بن عبدالرحمان:

سال تالیف این کتاب ۱۳۰۳ ه. ق است. مولانا محمد غفران ساکن اکبر پوره پیشاور بود این کتاب در سال ۱۴۰۵ ه. ق در لاهور به طبع رسیده است.

۴۰- شرح ملا محمد سعد الله:

این شرح در ۱۱۹۶ ه. ق / ۱۷۸۲م تالیف شد (اسپر نگرمنزوی، ۱۹۷۹، 523)

یاد داشت ها و کتابشناسی منابع:

- ۱- رحمان علی، تذکره علمای هند، نولکشور پریس لکهنو ۱۳۳۲ ق/ ۱۹۱۴ م
  - ۲- معصومی، ”نظامی گنجوی“، دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در قفتاز) جلد ۵، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ اول تهران ۱۳۸۲.
  - ۳- منزوی، احمد، اسکندر نامه، دانشنامه ادب فارسی در شبهه قاره جلد ۴ بخش ۳، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
  - ۴- منزوی، احمد فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی، جلد ۳، مرکز تحقیقات فارسی (۱۳۶۷) ایران و پاکستان، اسلام آباد. ۱۳۶۷ خ/ ۵۱۴۰۸/ ۱۹۸۸ م
  - ۵- منزوی، احمد، فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی، جلد ۷، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد. ۵۱۴۰۶/ ۱۹۸۶ م
  - ۶- مشار خانابا، فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران، جلد ۲، چاپ دوم، ۱۳۵۲ ش؛ جلد ۳، چاپ دوم، ۱۳۵۳ ش؛ جلد ۴ چاپ دوم ۱۳۵۵ ش.
  - ۷- نوشاهی، عارف، فهرست نسخه های خطی فارسی موزه ملی پاکستان کراچی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد. ۱۳۶۲ ش/ ۱۴۰۴ ق/ ۱۹۸۳ م.
8. Ashraf, Muhammad, A Catalogue of the Persian Munuscripts in the Salar Jang Museum and Library, Hyderabad (Ardhra Pradiesh), Salar Jung Museum and Library, 1969.
  9. A. Sprenger, Biblio, Verlag, onsbruck, A. Catalogue of the Arabic, Perisan and Hindustany Manuscripts of king of Outh 1979.
  10. Rieu, Charles, Catalogue of Persian Manuscripts in the British Museum, Volume II, the British Museum, London, 1881.
-